

մաձայնի Հրէից պետերուն հետ որ իրենց կը յանձնէ իր վարդապետը (Մատթ. ԻԶ. 1-5, 14-16, Մրկ. ԺԴ. 1, 2, 10, 11, Ղկս. ԻԲ. 1-6): Այդ օրը, կամ նոյն իսկ թերեւ աւելի ետքն է որ Յիսուս կը հանգիպի Յոյներուն, ըստ պատմութեան Յովհաննու (ԺԲ. 20-36):

Ժ. Գ.

ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՎԱՅՐԻ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԸ Ի ՀՆՈՒՍՆ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

Ա. ՍՏՆԱԻՌՈՐՆԵՐ

1. Մակերնէր. —

Պաղեստինի և Սիրիոյ մէջ, մանաւանդ գիւղերը, շուրջ և կասուն չեն կըրնար ընտանի կենդանիներու կարգը դասուիլ, վասնզի չունին անոնք ունէ տէր ու յաճախ կը թափառին խմորովին ի խնդիր ապրուստի:

Շնագայլը կամ չագայլը, որ իր դորշ դեղնազոյն մազերուն պատճառաւ կը կոչուի նաև ոսկեզոյն շուր, բազմաթիւ է Պաղեստինի մէջ և գիւղերնէրը կը մօտենայ գիւղերու, մինչև իսկ քաղաքներու սահմաններուն ու կ'արձակէ սուր և ողբազին ձայն մը՝ շատ նման լացող մանուկի ձայնին:

Սխալ է Սուրբ Դրոց մեկնիչներէ ոմանց այն կարծիքը՝ թէ ալլուքը, յիշուած Սամփսոնի պատմութեան մէջ, հազուադիւրս կենդանի մը ըլլայ ի Պաղեստին: Ընդհակառակը շատ բազմաթիւ է ան ու կ'ապրի Պաղեստինի հարաւն ու կեդրոնը եւ Յորդանանի արեւելքը ու հիւսիսային Գալիլիա:

Կարելի է հանգիպիլ սովորական գայլին կամ եղիպսական գայլաշուկին կամ գայլանման շուրին, որ ընդհանրապէս կը զբոսնուի Պաղեստինի հարաւահողմը: Ասիկա աւելի փոքր ըլլալով քան աղուէսը՝ զրեթէ չի համարձակիր յարձակիլ խոշոր կենդանիներու վրայ: Ունի սրածայր գունչ մը և ոսկեգոյն դեղին մազեր:

Ի հնումն մեծ թուով առիւծներ կային Պաղեստինի մէջ, զորս որսալու կու գար Ամենհադէպ Կ. Եգիպտոսի թագաւորը: Ան կը պարծենայ թէ 112 առիւծ սպաննած է իր թագաւորութեան առաջին տասը տարիներուն: Առիւծը հարիւր անգամէն աւելի յիշուած է Սուրբ Դրոց մէջ, ու իր հրաշական անունը կը թուի տրուած ըլլալ պաղեստինեան քանի մը տեղերու. Լայիսա (Դատ. ԺԸ. 29) կամ Լաիս (*) (Ես. Ժ. 30), Ղարաթ (**) կամ Բեթղարաթ (Ես. ԺԺ. 6), որ կը նշանակէ եգ առիւծներու բնակավայր: Ընդհանրէս առիւծներու բռնակալները էին Յորդանանի ափանց թաւուանները: Այդ պատճառաւ Երեմիա Եզոմը կը նմանցնէ առիւծի մը, որ Յորդանանի մշտադալար մացառուաներէն վեր կը բարձրանայ (Երեմ. ԽԺ. 19): Առիւծը աներևութացաւ Պաղեստինէն՝ երբ հաւըզհետէ սկսան փճանալ անտառները: Եւ սակայն Յերոնիմոսի վկայութեան համաձայն առիւծ կար տակաւին Պաղեստինի մէջ և. դարուն: Այս առթիւ կ'արժէ յիշել Յերոնիմոսի առիւծին զրոյցը, այնքան յաճախ ներկայացուած պատկերներու մէջ, որ շատ կը նմանի պատմութեանը Ս. Երասիմոսի, որ կ'ապրէր Յորդանանի հովիտը և որուն վանքը մեծապէս փնտսուեցաւ 1927 թ. Յուլիս 11ի երկրաշարժէն: Մատապայի խճանկար քարտէսին վրայ (Զ. դար) Յորդանանի արեւելքը կը տեսնուի առիւծ մը՝ որ վրիթ մը կը հալածէ: Եթէ հաւատք ընծայենք Յովհաննէս Փոկաս ուխտաւորին՝ ԺԲ. դարուն տակաւին առիւծներ կային Պաղեստինի մէջ:

Պէտք է յիշել թէ Սամփսոն առիւծ մը ճեղքեց, որուն բերնին մէջ յետոյ դտաւ փեթակ մը, ուր մեղր դրած էին մեղուններ (Դատ. ԻԺ. 5-15): Հովիւ Դաւիթ կը հալածէր առիւծ մը կամ արջ մը ամէն անգամ՝ երբ ան ոչխար մը յափշտակէր իր հօտէն, ու եթէ առիւծը իր գէմ գառնար՝ կը բռնէր անոր կոկորդէն ու կը զգետնէր զայն (Ա. Թագ. ԺԷ. 34-35): Հարկ է ըսել թէ Սիրիոյ և Պաղեստինի առիւծնե-

(*) Լաիս = առիւծ բառէն:

(**) Յոգնակի արական դարբար, եգիպտացի դարբար = էգ առիւծ:

րը աւելի կարճ էին հասակով եւ նուազ ահարկու՝ քան ինչ որ են Ափրիկէի առիւծները: Դաւիթի զօրապետներէն մին՝ Բանեա առիւծ մը սպաննեց ջրամբարի մը մէջ (Բ. Թագ. ԻԳ. 20): Հոգիւ մարգարէն Ամփս նկարագրութիւնը կ'ընէ հովիւի մը, որ կը մաքառի առիւծներու դէմ ու կ'ազատէ անոնց բերնէն երկու ազգը եւ կամ ականջի բլթակ մը (Ամփս Գ. 12): Բեթելի մարգարէն, որ անսաստեղով Տիրոջ հրամանին իր տունը կը վերադառնար, ճամբուն վրայ սպաննուեցաւ առիւծէ մը, որ սակայն չլնասեց անոր իշուն (Գ. Թագ. ԺԳ. 24-29): Վերջապէս՝ երբ Սամարիոյ երկրին ու մայրաքաղաքին տիրանալու համար նոր գողթականներ զրկուեցան Բաբելոնէն, շատ նեղութիւն կրեցին յափշտակութենէն ու կոտորածէն առիւծներու, որոնք երկրի բնիկներուն տեղահանութենէն ի վեր բողբոջած էին այն կողմերը (Գ. Թագ. ԺԷ. 25-27): Աւելցնենք՝ թէ առիւծի նմանութիւններ շատ կան Սուրբ Գրոց մէջ. Աստուած ահաւոր ու աներկիւզ է առիւծի մը պէս. Յուդա կորիւն է առիւծի. Յիսուս Գրիստոս առիւծն է Յուդայի ցեղին. Իսրայէլ ժողովուրդ մըն է՝ որ կը կանգնի առիւծի մը նման, եւ այլն:

* * *

Ընծառիւծն ու յովազը կ'ապրին Մեռեալ Ծովի շնչականները. կան անոնց հետքերը Թարոր լեռան ու Կարմեղոսի լեռնալանջին վրայ: Վերջին պատերազմէն առաջ ինն մը սպաննուած գտնուեցաւ Պէյթ-Մասիբի մօտ, ոչ հեռու Երուսաղէմ-Յոպպէ ճանապարհէն: Կեբաբը(*)՝ ցեղակից վագրին՝ բաւական առատ է Յորդանանի արեւելքը ու կ'երևի երբեմն Թարոր լեռան շնչականները: Ի հնունդ լուսանը շատ հազուադէպ էր Պաղեստինի մէջ: Թարոր լեռան Ֆրանչիսկեանց հիւրանոցին մէջ կայ բոքեցի մը՝ սպաննուած նոյն լեռան վրայ: Ասիկա՝ շնագայլէն յետոյ՝ ամենէն բազմաթիւ գաղանն է Պաղեստինի: Յորդանանի թաւառները ապաստանարան են վայրի կասուններու, որոնք ընտանի կատուներու կրկին

մեծութիւնը ունին: Արջը, որ կ'ապրի Հերմոնի վրայ եւ Լիբանանի մէջ, շատ հազուադէպ է այսօր ի Պաղեստին: Վերջացնելէ առաջ յիշենք նաեւ ափսը, ժանսակուզը եւ կինկը:

2. Թանձրամորթեր, որոնացողներ, կրծողներ, եւ միջասակներ. —

Վարազը շատ տարածուած է ի Պաղեստին՝ մանաւանդ Յորդանանի ափանց թաւառներու մօրուտ վայրերուն մէջ: Զմրան եղանակին տեղացիք կ'որսան դաշն եւ բերելով քաղաքները՝ կը վաճառեն քրիստոնեաներուն:

Նղբերուն, առատ ի հնունդ, խիստ սակաւաթիւ է այժմ: Նոյնպէս շատ քիչ կարելի է հանդիպել այժմաւ: Նուազ թուով իւայծեամներ երեւցած են Թարորի եւ Լիբանանի միջեւ գտնուող քանի մը ծառախիտ վայրերու մէջ:

Վիբերը (կազէլ) երբեմն երամովին կը սորան մտքով Պաղեստինի մէջ, գլխաւորապէս հարաւարկողմ: Շատ օրերուն են Անդրյորդանանի վիթերը: Յաւոյրը Պաղեստինի հարաւային ու արեւելեան սահմաններուն միայն կը մօտենայ: Վերջապէս այժմաւ (գայա քէէիսի) կը թափառի Յուդայի անապատին մէջ՝ Մեռեալ Ծովի մօտակայ վայրերը:

Սիւրիակաւն ցապասակը, որ տարածուած է հիւսիսարեւմտ, գլխաւորապէս Յեզրայէլի դաշտին մէջ, կը տարբերի սովորական նապաստակէն իր աւելի լայն գլխով եւ կարճ ախանջներով: Մեռեալ Ծովի կողմերը կը գտնուի սինեական ցապասակը, որ ունի աւելի երկար ու չիտակ գլուխ եւ փոքր մարմին: Այնտեղ՝ ինչպէս նաեւ Պաղեստինի հարաւ՝ կարելի է հանդիպել եգիպտական ցապասակին: Մոփսէսի օրէնքով Իսրայէլացիներուն արգիլուած էր նապաստակի միսը, հաւանաբար ծանր ու զժուարամարս սնունդ մը ըլլալուն համար:

Մկնազգիները առատ են Պաղեստինի մէջ իրենց ամէն տեսակներով ու ամէն մեծութեամբ: Յուդայի հարաւային ափաստանին վրայ ու Մեռեալ Ծովի բոլորափքի աւազուտ վայրերը կը գտնուի խոշոր մուկերու տեսակ մը՝ կարճ պոչով եւ մեծ գլխով, որ արջամուկի կը նմանի: Առատ է

(*) Հնդկ կատուի տեսակ մը:

նմանապէս դաժտամուկը, մինչդեռ գոյութիւն չունին հոն եւրոպական խաւարը:

Հերմոնի հարաւը կարելի է հանդիպել սիւրիական սկիւռի ու երիքովի շրջակայքը՝ առնէի:

Միջասակերներու մէջէն կրնանք յիշել մկնախիւսը, ոգնին ու կարիւնը: Վերջինիս մասին կ'ըսէ Ս. Գիրքը. «Ող որ չարաբարոյ կին մը ունենայ՝ կարիւնի մը վրայ դրած կ'ըլլայ իր ձեռքը» (Սիրաք ԻԶ. 10):

Կան նաեւ շղջիկներու բազմաթիւ տեսակներ, որոնք կը բնակին Պաղեստինի քարայրներուն մէջ:

Բ. ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ

1. Ճննդկազգիներ. —

Պաղեստինի մէջ 348 տեսակ թռչուն հաշուած են:

Ճննդկազգիներուն մէջ հազուադիւտ չեն տրոյիկն (արաբճ գուշը) ու սարեակը (կենեկիս): Հարկ է յիշել նաեւ շիկազին, սոխակը, որ Յորդանանի ափունքը կը բնակի, շիկահաւի զանազան տեսակները, քսներերը, բուլբուլը, սովորական ծիծեռնակը, արեւելեան ծիծառը, որոնք ձմեռն եղանակին Պաղեստինի տաք կլիմաները՝ այսինքն Յորդանանի հովիտը և ծովեզերեայ մասերը կը զաղթեն. շատ տարածուած են նաեւ սեւ փառածիծառը, եկամիկը, դեղձանիկը, խայտիսը, վեհաւը, և սովորական ճննդուկը՝ աներես ու ապականիչ:

Զեւով և մեծութեամբ տորգիկին նմանող թռչուն մը կայ՝ մուխ կապտագոյն փետուրներով և ծանցի գեղնութեամբ թևերով, զոր ուղեգիրները կ'անուանեն Սուրբ Սաբայի սարեակ և որ կը բնակի Կեդրոնի հեղեղատին մէջ և Մեռեալ Մոզի մօտերը:

Բազմաթիւ են ազնաւներն ու բաւուր արսոյները, նոյնպէս աղիկոնները՝ ջրաւէտ վայրերու մէջ: Նշանակենք նաեւ յուպովը, սիւրիական փայտփորը և կկուն:

2. Յափեսակողներ. —

Գիշերային յափշտակող թռչուններու մէջ կրնանք յիշել գիւեհաճաւը և կասուաբուն ու ցերեկուաններուն մէջ՝ մօրուել անգլարծիւր և գառնուկներ յափշտակող

անգլը, որ կը բնակի Մեռեալ Մոզի խորշերուն մէջ և Յորդանանի հովիտը: Կորեը կը բնակի երիքովի մօտ՝ Ուատի-Բէլթ կոչուած ձորին և գէպի Գեհնեհարեթի դաշտը երկարող հովիտին մէջ: Կան նաեւ եղիպսական անգլ, արծիւ, ցիւն, բազէ, և շահեն:

3. Բարձրաւուններ. —

Ճալը բազմաթիւ է Հուլէի լիճի, Յորդանանի, Տիրեբական Մոզի և Կիստի կողմերը խնայէս նաեւ ծովեզերքները: Ուեկանը կը բնակի Հուլէի լիճի հիւսիսային կողմի մօրուտներուն մէջ: Ասոնց վրայ հարկ է յաւելուել սպիտակ արագիլը, սեւ արագիլը (Մեռեալ Մոզու ափունքը), կոունկը, արօսը և ջրակցարը:

4. Մաւկոսներ. —

Նշանակենք ջրագուսը (ծովեզերքներ և Կիստ, Յորդանան ու Տիրեբական Մոզ), հաւալուսը (Տիրեբական Մոզ, Հուլէի լիճ), վայրի սագն ու վայրի բաղը՝ ձմեռն եղանակին, և կարապը, փիւնիկաբեւը և այլն:

5. Հաւազգիներ. —

Կարմիր կախաւը ամենէն առատ որսի թռչունն է Պաղեստինի մէջ: Մեռեալ Մոզի աւազանին և Յորդանանի հովիտին մէջ կայ ուրիշ տեսակ կաքաւ մը՝ աւելի փոքր մարմնով և զորչ գեղնագոյն փետուրներով: Շատ տարածուած է նաեւ լուրամարգին:

Գ. ՍՈՂՈՒՆՆԵՐ

Պաղեստինի հողն ու կլիման շատ նպաստաւոր են սողուններու, այնպէս որ զրեթէ ամէնուրեք առատօրէն կը գտնուին անոնք: Խիստ թունաւոր եփրաւի իծը՝ Գալիւլայի մէջ ու երիքովի երկրամասը, եղջիւրաւոր իծը՝ անապատին և հարուստ յին Յուդայի մէջ և նոյնիսկ Յոպպէի դաշտը, հուսամը կամ եղիպտացւոց կորբան՝ Պաղեստինի հարաւը:

Չափազանց բազմաթիւ ու բազմազան են մողեղները, նոյնպէս փառօքներն ու գեհնալիւծները: Կան նաեւ կոկորդիլոսներ՝ Կեսարիոյ հիւսիսը: Կան նոյնպէս ցամաքային կրեայի քանի մը տեսակներ:

Գ. ԵՐԿԱԿԵՆՑԱՎՆԵՐ

Կանաչ բուսական զորքը կամ զօղօշը և սովորական զորքը առատորէն կը զբաւնան Պաղեստինի խոնաւ վայրերուն մէջ:

Ե. ԶՈՒԿԵՐ

Շատ առատ ու բազմատեսակ են լինելու և վաղուն ջուրերու ձուկերը: Քրոմիս ձուկին մինչև ութ տեսակը կը հաշուուի Տիրեբական ծովին մէջ: Ասոնց մեծագոյն մասը իրենց մեծկակ ու կանաչորակ ձուկերը թխուլէ յետոյ կը մեծցընեն զանոնք իրենց բերնի ներքին մէկ խորշին մէջ: Զուկի մը հազիւ 20 սանդղմէզը երկայն բերնին մէջ շատ անգամ կը գտնուին 200 է աւելի արծաթագոյն ձկնիկներ՝ որոնք աւազին վրայ կը թափին սնդիկի կաթիլներու պէս: Քրոմիսը շատ համեղ ձուկ մըն է: Զուկերու բազմաթիւ տեսակներէն յիշեցընալով զլիսաձուկը (ֆէֆալ) որ շատ առատ է Պաղեստինի հոսուն ջուրերուն մէջ:

Յայտնի է թէ Մեռեալ ծովի մէջ ձուկեր չեն ապրի և ոչ խոկ մանրէներ, ի բաց առեալ պրկախտի մանրէէն (թեթանոս) որ կը գտնուի ամէնուրեք:

Զ. ԹՈՒԼԱՄՈՐԹԵՐ

Յորդանանի թուլամորթները մեծաւ մասամբ կը նմանին նեղոսի և Եփրատի թուլամորթներուն, բայց կան նաև քսանի չափ տարբեր տեսակներ, որ յատուկ են միայն այս գետին ու իր ճիւղերուն:

Է. ՄԻՋԱՏՆԵՐ

Ինչպէս ամէն տաք երկիրներ՝ Պաղեստին ալ ունի միջատներու բազմազան տեսակներ, զոր օրինակ՝ պաստառի ու ցորենի ուսին, ջորեակ, մարախ (*), որդան, շերեփազի, մեղու, ձիապիծակ, իւսմեղու, մրջիւն, քիթեցնիկ, լու, հանն, մեղ և այլն:

Հայացուց՝ Մ. Ե. Ն.

ԿՐՕՆՔԻ ԻՍՎԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Է. ԿՐՕՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

(Շար. Սիոն 1933, էջ 106 էջ)

Կրօնք և Գիտութիւն երկու գլխաւոր ազդակներն են քաղաքակրթութեան, որոնց իրարու հետ ունեցած փոխ յարաբերութիւնը ժամանակէ մը ի վեր, ներկայիս և դեռ մինչև որոշ աստի մը նիւթ մատակարարած է ու պիտի մատակարարէ մարդոց քննասիրութեան, ու աւելի տայ թեր ու դէմ վճիռներու:

Ու այս բոլորին մէջ բնաւ պէտք չէ զարմանալ անհարկի խօսքերու չըջան ընելուն և նոյնիսկ լեզուագրութիւններու վրայ՝ թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս կալուածին մէջ՝ քանի որ մարդոց պատմութեան չափ հին եղող փորձառութեան — որպիսին է կրօնքը — և համեմատաբար շատ ուշ զարգացող գիտութեան դէմը զգիմուտը պահուն աճեցան անտեղիտալի է բախումը: Վասնզի կրօնական կալուածին պահպանութիւնն ստանձնող կամ ինքն իրեն այդ պաշտօնը տուողը չի կրնար հաշտ աչքով դիտել իրենին սահմանակից կալուածի մը բարգաւաճումը, յանձին անոր պահակին տանել կարծելով իրենին բերքը ածանցընելու մտադիր կատարի մրցակից մը. ու երկու պահակները կը բռնուին իրարու հետ: Սակայն ցուալին կամ ուրախալին՝ ինչպէս որ կ'ուզէք՝ այն է որ պահակներն են կռուողները և ոչ թէ բուն կալուածատէրերը: Դեռ կը կռուին . . . Բայց թէ իրենց կռուին շարժառիթները ինչ տատանումն պիտի արգարացուն ու պաշտպանուն իրենց մեծաւորներէն՝ որոնց հաշուոյն — իբր թէ — կը կռուին՝ խիտ հետքերական պիտի ըլլար տեսնել:

Գիտութեան և Կրօնի նպասակը. — նախ, կրօնքը չ'ստանձնէր իր անունով գիտութեան դէմ կռուելով հանդերձ ո՛չ մէկէն և ո՛չ ալ միւսէն հասկնող արուեստով կռուազաններու և կամ բարեմիտ պահակներու դատը. և ոչ ալ գիտութիւնը կը հաւանի իր անունով այս կամ այն մարդուն գործածած յարձակողական միջոց-

(*) Մարախը իմ անուն ունի Սուրբ Գրոց մէջ ուր կը նկարագրուին անոր գործած աւերները: